

ДО ПИТАННЯ СКАСУВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ ЯК НАСЛІДКУ НЕДОТРИМАННЯ ТА ПОРУШЕННЯ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

TO THE QUESTION OF CANCELLATION OF PROCEEDING DECISIONS AS CONSEQUENCES OF NON-COMPLIANCE AND VIOLATION OF THE PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCEEDINGS

Мамка Г.М.,

кандидат юридичних наук,

професор кафедри кримінального права та кримінології
Університету державної фіскальної служби України

У статті досліджено питання скасування процесуальних рішень як наслідку недотримання та порушення засад кримінального провадження. Установлено, що юридична відповідальність, яка виникає внаслідок ухвалення процесуального рішення з недотриманням та порушенням засад кримінального провадження, є правовідновлювальною за своїм характером, має правові та фактичні підстави. Перспективним напрямом розвитку науки кримінального процесуального права визнано подальше розроблення системи істотних порушень вимог кримінального процесуального закону у формі недотримання та порушення загальних засад кримінального провадження (як підстави для скасування процесуальних рішень).

Ключові слова: загальні засади кримінального провадження, оскарження у кримінальному процесі, право на скаргу в кримінальному провадженні, скасування процесуальних рішень, кримінальна процесуальна відповідальність.

В статье исследованы вопросы отмены процессуальных решений как последствия несоблюдения и нарушения принципов уголовного производства. Установлено, что юридическая ответственность, которая возникает вследствие принятия процессуального решения с несоблюдением и нарушением принципов уголовного производства, является правовосстановительной по своему характеру, имеет правовые и фактические основания. Перспективным направлением развития науки уголовного процессуального права признана дальнейшая разработка системы существенных нарушений требований уголовного процессуального закона в форму несоблюдения и нарушения общих принципов уголовного производства (как основания для отмены процессуальных решений).

Ключевые слова: общие принципы уголовного производства, обжалование в уголовном процессе, право на жалобу в уголовном производстве, отмена процессуальных решений, уголовная процессуальная ответственность.

In the article questions of cancellation of proceeding decisions as consequences of non-compliance and violation of the principles of criminal proceedings are investigated. It is established that legal responsibility which arises owing to adoption of the proceeding decision with non-compliance and violation of the principles of criminal proceedings is right recovery in character, has the legal and actual grounds. Further development of the system of essential violations of requirements of the criminal procedural law in a form of non-compliance and violation of the general principles of criminal proceedings as the bases for cancellation of proceeding decisions is recognized as the perspective direction of development of science of a penal procedural law.

Key words: general principles of criminal proceedings, appeal in criminal procedure, right for the complaint in criminal proceedings, cancellation of proceeding decisions, criminal procedural responsibility.

Постановка проблеми. Чинний КПК України вивів низку правових положень у ранг загальних засад кримінального провадження (ч. 1 ст. 7). Тим самим на формально-юридичному (законодавчому) рівні було поставлено крапку в багаторічній дискусії процесуалістів щодо необхідності закріплення засад (принципів) кримінального процесу в правових нормах.

Цілоком погоджуючись із таким підходом, зазначимо, що смисл і значення нормативного закріплення засад кримінального провадження полягає у забезпеченні правової визначеності кримінальної процесуальної діяльності, встановленні основи для вирішення прикладних процесуальних питань як загального, так і спеціального характеру, нормативного врегулювання та удосконалення окремих інститутів кримінального процесуального права.

Теорія кримінального процесу традиційно визнає однією з ознак кримінального провадження те, що порушення у правозастосовній практиці тягне за собою скасування відповідних процесуальних рішень [1, с. 35; 2, с. 83–84; 3, с. 171; 4, с. 28].

Водночас система засад кримінального провадження є комплексом взаємопов'язаних і взаємодіючих положень, що є необхідними та достатніми для належного порядку здійснення кримінального провадження. Ці положення не встановлюються окремо взятими нормами, якими б об'ємними вони не були. Зміст кожної із засад кримінального провадження розкривається у нормах, у яких найбільш загальний характер мають ті, що формулюють саму засаду, а інші ж розраховані на безпосередню регламентацію праввідносин з урахуванням вихідного засадничого правоположення.

Як указує О.П. Кучинська, не можна повністю та однозначно ототожнювати принцип із будь-якою конкретною нормою кримінального процесуального закону чи іншого нормативного документа. Принципи кримінальної процесуальної діяльності можуть бути як закріплені в конкретних нормах, так і виводитися із сукупності норм: 1) статей, які містять перелік або найменування принципів; 2) статей, що містять короткий або непрямий опис сутності принципу; 3) статей, які містять конкретний зміст принципу з високим ступенем деталізації. Отже, принципи можуть виражатися не тільки окремими статтями, а й цілими групами статей або навіть процесуальними інститутами, інколи поєднуючи навіть декілька видів закріплюючих норм [5, с. 120–121].

Таким чином, у сучасних умовах постійної зміни кримінального процесуального законодавства, реформуванням його окремих норм, а то й цілих інститутів, виникає необхідність у науковому дослідженні процесуальних наслідків недотримання та порушення засад кримінального провадження з метою формулювання положень, спрямованих на удосконалення відповідної теоретичної моделі, виявлення проблем її реалізації, розроблення рекомендацій щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування.

Стан опрацювання. Принципам права загалом (як і кримінальному процесуальному праву зокрема) приділяється достатньо уваги у навчальній та науковій літературі. У теорії кримінального процесу ця проблематика незмінно висвітлюється у відповідних розділах підручників, на-

вчальних посібників, присвячені їй окремі монографічні дослідження (як у контексті системи принципів кримінального процесу загалом, так і у розрізі дослідження окремих із них), зокрема С.А. Альперта, А.В. Гриненка, Ю.М. Грошевого, А.Я. Дубинського, Т.М. Добровольської, П.М. Давидова, І.Л. Зінченко, Г.К. Кожевникова, А.В. Кочури, О.П. Кучинської, О.А. Кучинської, Л.М. Лобойка, В.Т. Маляренка, М.А. Маркуш, М.М. Михеєнка, В.В. Навроцької, В.Т. Нора, Д.А. Пешего, В.О. Попелюшка, В.М. Тертишника, Л.Д. Удалової, В.П. Шибіка, М.Л. Якуба, О.Г. Яновської та ін.

У роботах цих та інших авторів засади (принципи) кримінального провадження (процесу) зазнали доволі широкого та різнобічного дослідження на різних етапах розвитку вітчизняної кримінальної процесуальної науки та практики.

Водночас слід визнати, що сучасні теоретичні уявлення про систему засад кримінального провадження, процесуальні наслідки недотримання та порушення все ще перебувають у стадії активного методологічного та ідеологічного переосмислення, що вимагає нового наукового дослідження відповідних питань.

Мета статті полягає у дослідженні скасування процесуальних рішень як процесуального наслідку недотримання та порушення засад кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Скасування процесуальних рішень є одним із процесуальних наслідків недотримання та порушення засад кримінального провадження. Адже саме засадами кримінального провадження встановлюються ті основні вимоги, що визначають правомірність, належність кримінальної процесуальної діяльності, ухвалених під час її здійснення процесуальних рішень та вчинених процесуальних дій.

Аналіз чинного КПК України засвідчує, що законодавець установив доволі складну систему фактичних підстав для скасування ухвалених під час кримінального провадження процесуальних рішень. При цьому скасування процесуальних рішень може відбутись як під час досудового розслідування, так і в судовому провадженні (зокрема в апеляційному та касаційному порядкух), а відповідні рішення можуть бути ухвалені прокурором, слідчим суддею, судом (зокрема вищої інстанції).

Так, відповідно до п. 7 ч. 2 ст. 36 КПК України, прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих. За наслідками розгляду скарги на рішення слідчого чи прокурора слідчий суддя може постановити ухвалу про скасування такого рішення (п. 1 ч. 2 ст. 307 КПК України). Підставою для скасування або зміни судового рішення під час розгляду справи в суді апеляційної інстанції є: 1) неповнота судового розгляду; 2) невідповідність висновків суду, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження; 3) істотне порушення вимог кримінального процесуального закону; 4) неправильне застосування Закону України «Про кримінальну відповідальність» (ч. 1 ст. 409 КПК України) тощо.

Скасування процесуального рішення (як реакція і процесуальний наслідок недотримання або порушення засад кримінального провадження) може бути наслідком як самостійного виявлення уповноваженою посадовою особою відповідного порушення під час виконання нею своїх повноважень (наприклад, під час здійснення прокурором нагляду за додержанням законів у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням), так і виявлення такого порушення за результатами розгляду відповідного звернення учасника кримінального провадження (скарги).

Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Конституційне право на оскарження в суді будь-яких рішень, дій чи бездіяльності всіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб гарантовано кожному. Реалізація цього права забезпечується у відповідному виді судочинства і в порядку, визначеному процесуальним законом [6].

Невід'ємним складником відносин особи та держави у всіх сферах має бути можливість захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина від неправомірних дій і рішень, а також бездіяльності органів державної влади.

Безумовною гарантією такого захисту є те, що громадянин може оскаржити рішення, дії чи бездіяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, якщо він вважає, що цим актом порушені його права. Така можливість виступає змістом права особи на оскарження.

Своє відображення конституційний інститут судового оскарження має і у КПК України, в якому вперше на законодавчому рівні забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності визнано засадою (принципом) кримінального провадження (п. 17 ч. 1 ст. 7, ст. 24).

Забезпеченню реалізації права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності органів, які ведуть кримінальне провадження, слугує стадійна побудова провадження. Оскарження можливе як на окремій його стадії, у якій і вирішується скарга, так і на наступній. У стадії досудового розслідування, де найбільш істотно зачіпаються права, свободи та інтереси осіб, оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування та прокурора можливе з використанням двох порядків (відомчого та судового).

Судовий порядок оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності слідчого чи прокурора в стадії досудового розслідування реалізується шляхом подання відповідних скарг до слідчого судді, основним призначенням якого є здійснення контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів учасників кримінального провадження, які до нього залучаються, та інших осіб [7, с. 90].

Порядок скасування або зміни рішення суду судами вищих інстанцій зумовлюється характеристикою самих стадій, зокрема апеляційного та касаційного провадження.

Загалом, перегляд судових рішень на цих стадіях має особливості, що характеризуються:

- сутністю самої стадії апеляційного чи касаційного провадження;
- межами перегляду рішень суду в апеляційному чи касаційному порядкух;
- обсягом повноважень суду апеляційної чи касаційної інстанції;
- видом судового рішення, що переглядається;
- обсягом підстав для скасування або зміни рішення суду;
- правом на апеляційне чи касаційне оскарження рішень суду нижчої інстанції.

Існують різні думки щодо основних ознак оскарження. Виділяють такі основні риси, притаманні оскарженню у кримінальному процесі: право подання скарги кожним, права і законні інтереси якого порушені; відсутність спеціально встановленої законом форми і виду скарги; звільнення громадян від грошових витрат у зв'язку з поданням скарги; право на оскарження рішення, дії або бездіяльності будь-якої посадової особи, яка здійснює кримінальне судочинство; вільний вибір мови, якою подається скарга; недопущення переслідування за подання скарги; незалежність рішення прокурора від факту подання скарги [8, с. 14].

Деякі автори основні риси називають правилами та уявляють їх у системі свободою оскарження; відсутністю обов'язкової форми скарги; ревізійним порядком розгляду скарги; оптимальним режимом перевірки скарги та прийняття по ній рішення [9, с. 10].

На думку Д.М. Валігури, основними ознаками оскарження процесуальних дій і рішень є свобода оскарження; гарантування; демократизм; відсутність обов'язкової форми скарги; обов'язковість прийняття і розгляду скарги; ревізійний порядок розгляду скарги; оптимальний режим перевірки скарги і прийняття по ній рішення [10, с. 141].

Право на оскарження є процесуальною гарантією захисту прав та законних інтересів осіб у кримінальному провадженні. А інститут оскарження складає систему передбачених законом норм, що забезпечують особі під час здійснення кримінального провадження реалізацію чи можливість реалізації належних їй прав, свобод і законних інтересів, запобігання обмежень, а також відновлення у разі порушень. Тобто кожному учасникові кримінальних процесуальних відносин, яка звертається зі скаргою, гарантується, що її скарга надійде, буде прийнята і розглянута, за нею буде проведено необхідну перевірку та прийнято відповідне рішення і вжито заходів із відновлення порушених прав та законних інтересів. Наявність процесуальної гарантії оскарження дозволяє кожному учасникові кримінальних процесуальних відносин домогтися такої діяльності від органів досудового розслідування, прокурора та суду, яка б забезпечувала неухильне дотримання прав і законних інтересів осіб.

Право на оскарження, як і будь-яке інше процесуальне право учасника кримінальної процесуальної діяльності, не може бути реалізовано власними зусиллями особи без належного забезпечення цього права державними органами і посадовими особами, які здійснюють кримінальне провадження. Саме тому КПК України зобов'язує суд, слідчого суддю, прокурора, слідчого не тільки роз'яснювати учасникам кримінального процесу процесуальні права й обов'язки, а й забезпечити можливість здійснення цих прав. Наявність такого процесуального обов'язку у цих органів і осіб – характерна риса публічних правовідносин, що виникають між ними та іншими учасниками кримінального провадження.

Безперечним є те, що ефективна реалізація права особи на оскарження рішень, дій чи бездіяльності у кримінальному провадженні, скасування рішень, ухвалених із порушенням загальних засад кримінального провадження, багато в чому залежить від чіткості нормативного регулювання інституту оскарження.

Аналіз відповідних норм кримінального процесуального закону дозволяє дійти висновку, що забезпечення права на оскарження складається з двох компонентів: належного роз'яснення цього процесуального права учасникам кримінального провадження; обов'язковими діями (системою дій), що мають бути виконані уповноваженими органами у зв'язку зі скаргою, що надійшла, її розглядом і вирішенням.

Безперечним є те, що тільки своєчасне, точне і повне роз'яснення права на оскарження особам, яким воно надано кримінальним процесуальним законом, є необхідною передумовою й елементом реалізації цього права.

Таким чином, роз'яснення права не може бути обмежене тільки повідомленням особи про те, що вона має право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність посадових осіб. Роз'яснення має включати в себе вказівку на орган чи посадову особу, що уповноважені розглядати скаргу, а також порядок (процедуру) її подання.

Другим важливим складником забезпечення права учасників процесу на оскарження є своєчасне і правильне реагування відповідних посадових осіб на подані скарги. При цьому реагування охоплюються дії слідчого, прокурора і суду щодо належного оформлення скарги та забезпечення її своєчасного розгляду і вирішення уповноваженим органом.

Так, рішення, дії чи бездіяльність, зокрема органу досудового розслідування та прокурора, можуть бути оскаржені як до прокурора вищого рівня, так і до слідчого судді. Скарга може бути подана як безпосередньо прокуророві чи в суд, так і через вищезазначених суб'єктів. Належною формою подання скарги (відповідно до ст. 116 КПК України) є такий порядок, за якого вона (у встановлений законом строк) подана уповноваженій особі або здана на пошту, а для осіб, які тримаються під вартою (або перебувають у медичних і психіатричних стаціонарних закладах, спеціальних навчально-виховних установах), – службовій особі відповідної установи.

У досудовому провадженні ні слідчий, ні прокурор не можуть відмовити у прийнятті скарги, посилаючись, наприклад, на те, що її адресатом є суд.

Якщо ж скарга заявляється усно або під час проведення слідчої (розшукової) чи іншої процесуальної дії, то належними слід вважати дії слідчого, прокурора щодо закріплення цієї скарги у протоколі відповідної слідчої (процесуальної) дії. При цьому копія цього протоколу або (що, на наш погляд, є більш доцільним) витяг із нього направляються посадовою особою безпосередньому адресатові скарги. Найбільш доцільним, на нашу думку, є варіант, коли б слідчий прокурор забезпечив письмовий виклад скарги, підписаної заявником.

Таким чином, для забезпечення права учасників процесу на оскарження рішень, дій чи бездіяльності у кримінальному провадженні слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані належним чином роз'яснювати відповідним особам порядок подання скарг на дії і рішення посадових осіб; приймати скарги учасників процесу або (у разі їх надходження в усній формі) складати відповідний протокол; повідомляти про подання скарги інших учасників процесу, прав і законних інтересів яких вона стосується; своєчасно надавати органу, що вирішує скаргу, відповідні матеріали зі своїми поясненнями (за необхідності); долучати до матеріалів провадження копії скарг і рішень, що прийняті в результаті розгляду.

Висновки. Отже, юридична відповідальність, що виникає внаслідок ухвалення слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом рішення з недотриманням та порушенням засад кримінального провадження, є правовідновлювальною за своїм характером. Як і будь-яка юридична відповідальність, вона має правові та фактичні підстави. Правові підстави виникнення негативної кримінальної процесуальної відповідальності представлені скасуванням процесуального рішення. Фактичними підставами такої відповідальності виступають ті порушення матеріального та процесуального закону, що були допущені під час здійснення кримінального провадження на певному етапі загалом і ухвалення відповідного рішення зокрема. Перспективним напрямом розвитку науки кримінального процесуального права, удосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування слід визнати подальше розроблення системи істотних порушень вимог кримінального процесуального закону у формі недотримання та порушення загальних засад кримінального провадження (як підстави для скасування процесуальних рішень).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Михесенко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: «Либідь», 1999. 536 с.
2. Тertiшник В.М. Кримінально-процесуальне право України: підручник. 4-те вид., переробл. і доповн. Київ: А.С.К., 2003. 1120 с.
3. Галаган О.І., Письменний Д.П. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 4. С. 167–172.
4. Кочура А.В. Принципи кримінального процесу України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2011. 182 с.
5. Кучинська О.П. Роль принципів кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2013. 441 с.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі про оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв про злочини від 14 грудня 2011 року № 19-рп. Офіційний вісник України. 2011. № 101. Ст. 3724.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. Київ: «Юстініан», 2012. 1224 с.
8. Зарева І.І. Оскарження дій та рішень прокурора у кримінальному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2011. 18 с.
9. Шишкін В., Куйбіда Р. Оскарження й перегляд судових рішень в Україні. Київ: «Факт», 2003. 127 с.
10. Валігура Д.М. Предмет оскарження під час досудового розслідування. Підприємництво, господарство і право. 2013. № 5. С. 139–142.

УДК 343.982.33

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ОБЛІКИ РОЗШУКОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ МВС УКРАЇНИ – ДЖЕРЕЛА КРИМІНАЛІСТИЧНО ЗНАЧУЩОЇ ІНФОРМАЦІЇ

CRIMINALISTICS DATABASES OF THE EXPERT SERVICE OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

Приходько В.О.,

викладач кафедри криміналістики та судової експертології
Харківського національного університету внутрішніх справ

У статті розглянуто сучасну систему криміналістичних обліків розшукового призначення Експертної служби МВС України. Наведено призначення кожного виду обліку, а також порядок отримання криміналістично значущої інформації з них під час розслідування злочинів. Проаналізовані зміни, що відбулися в обліково-реєстраційній діяльності після реформування системи Міністерства внутрішніх справ. Сформульовано напрями вдосконалення функціонування та використання криміналістичних обліків оперативно-розшукового призначення.

Ключові слова: криміналістичні обліки, види обліків, Експертна служба МВС України, сучасний стан.

В статье рассмотрена современная система криминалистических учетов розыскного назначения Экспертной службы МВД Украины. Приводится назначение каждого вида учета, а также порядок получения криминалистически значимой информации из них в ходе расследования преступлений. Проанализированы изменения учетно-регистрационной деятельности после реформирования системы Министерства внутренних дел. Сформулированы направления усовершенствования функционирования и использования криминалистических учетов оперативно-розыскного назначения.

Ключевые слова: криминалистические учеты, виды учетов, Экспертная служба МВД Украины, современное состояние.

The article deals with the current state of criminalistics databases of the Expert service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Aims and procedure of obtaining a forensic-meaningful information for crimes investigation are given in the article. Changes of registration activities after the reform of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are analyzed. Improvement trends are also formulated.

Key words: criminalistics databases, kinds of databases, Expert service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, current state.

Постановка проблеми. Використання відомостей, що містяться в криміналістичних обліках під час розслідування кримінальних правопорушень є необхідним та невід'ємним складником діяльності співробітників поліції, адже розслідування являє собою процес пошуку, отримання, аналізу та використання інформації. Його ефективність багато в чому залежить від наявності у суб'єктів розслідування достовірної та у необхідній кількості інформації про криміналістично значущі об'єкти, що може бути отримана з різноманітних джерел. Серед джерел такої інформації важливе значення мають криміналістичні обліки розшукового призначення Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України.

Актуальність теми дослідження обґрунтовується реорганізацією експертних підрозділів МВС України у 2015 році. Натепер створена професійна Експертна служба МВС України, спрямована на вирішення завдань судово-експертного забезпечення та відокремлена від

Національної поліції для забезпечення процесуальної незалежності експертних підрозділів. У результаті перетворення служби було оновлено, але частково, нормативно-правове забезпечення її діяльності. Вказані зміни торкнулися обліково-реєстраційної діяльності та відобразилися на сучасній системі й правовому регулюванні криміналістичних обліків, що ведуться службою. Поряд із цим триваючий розвиток інформаційних технологій, а разом із тим їх активне впровадження в експертну діяльність зумовили певні зміни в сучасному стані криміналістичних обліків Експертної служби МВС України. Відсутність наукового висвітлення в літературі останніх змін зазначеної сфери діяльності потребує усунення вказаних прогалин.

Стан дослідження. З часів виникнення перших криміналістичних обліків і до наших днів численні науковці, криміналісти-практики присвячують свої роботи дослідженню стану, тенденцій, перспектив та вирішенню проблем криміналістичних обліків та криміналістичної